

ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ КРИТЕРІЇВ ДОБОРУ ІЛЮСТРАТИВНОГО ДИДАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ У ПІДРУЧНИКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЧИТАННЯ

Надія Ростикус¹, Діана Кульчицька²

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 7, Львів, Україна, UA-79005*

¹nadiya.rostykus@lnu.edu.ua;

²dianakulch@gmail.com

Розглянуто питання підручникотворення відповідно до реформи Нової української школи. З'ясовано суть поняття *підручникотворення* і *дидактичний матеріал* у науковій літературі. Констатовано, що головне завдання, яке має виконувати книга-підручник, незмінне в її сутності, а зміни, які відбуваються, зумовлені потребою реалізації функцій книги із сучасним розвитком. Зіставлено загальні критерії до конструювання підручників у працях Яна Амоса Коменського та критерії, які висувають до сучасних підручників відповідно до Концепції Нової української школи. Учителю надано можливість вибору підручника, за допомогою якого він зможе якнайкраще реалізувати зміст освіти здобувачів ланки початкової освіти. З огляду на це перед кожним учителем відкривається широкий спектр для вибору підручників з української мови та читання у школах з навчанням українською мовою (10 підручників (2018), рекомендованих Міністерством освіти і науки України). Можливість вибору потребує від учителів знання критеріїв, орієнтуючись на які кожен педагог зможе обрати зручний для використання підручник. Автори статті зосередили увагу на практичному аспекті оцінювання вчителями початкових класів дібраного у підручнику української мови та читання дидактичного матеріалу. З метою поглибленого аналізу автори деталізували критерії, на які мають звертати свою увагу вчителі під час вибору підручника української мови та читання для 1 класу у практичному аспекті дібраного дидактичного матеріалу. Подано результати проведеного опитування вчителів початкових класів щодо добору дидактичного матеріалу в підручниках української мови та читання у 1 класі. Результати опитування дають змогу стверджувати про потребу проведення спеціальних заходів (семінарів, тренінгів, вебінарів тощо) щодо формування якісної навички аналізу дидактичного наповнення підручників у вчителів задля об'єктивного оцінювання і вибору їх.

Ключові слова: підручник, підручникотворення, дидактичний матеріал, ілюстративний матеріал, критерії добору дидактичного матеріалу.

Постановка проблеми. Початок періоду реформування української системи освіти відповідно до Концепції Нової української школи, яка увібрала кращі практики європейських систем освіти, зокрема фінської, передбачає зміну парадигми в концептуальному, змістовому, дидактичному аспектах, а відтак – і в підручникотворенні. Процес створення підручників взаємозалежний з розвитком суспільного розвитку, адже відображає рівень розвитку інновацій і нових підходів до навчання в системі освіти держави. Отже, кінцевий продукт – підручник, є одним з основних завдань розбудови шкільництва, а також засобом реалізації змісту освіти.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання підручникотворення завжди привертало увагу науковців і залишається актуальним і в наш час. У розв'язанні значної кількості проблем стосовно створення підручника як засобу навчання учнів присвятили свої наукові праці О. М. Біляєв, Г. Ващенко, Я. Коменський, О. Савченко, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. Конструюванню підручників присвячено багато досліджень таких учених: Н. Буринська, П. Кодлюк, Ч. Куписевич, І. Лернер, В. Оконь, А. Сиротенко, І.Товпінець, В. Цетлін, Г. Шульц та ін. – сутність підручника як навчальної книги, його функції, структура; Т. Байбара, Н. Бібік, С. Шаповаленко та ін. – підручник як компонент навчально-методичного забезпечення; Ю. Бабанський, О. Савченко, М. Скаткін, Н. Талізіна та ін. – роль та місце дидактичного матеріалу під час створення підручників; О. Вашуленко, М. Вашуленко, С. Дубовик та ін. — особливості побудови Букварів, підручників української мови для початкових класів; Л. Занков, Я. Кодлюк, А. Полякова, О. Савченко та ін. – особливості підручника для учнів початкової школи.

Мета статті – з'ясування критеріїв оцінювання вчителями початкових класів дібраного ілюстрованого дидактичного матеріалу під час вибору підручника української мови та читання.

Виклад основного матеріалу. Розвиток техніки та інформаційно-комунікаційних технологій стрімко увійшов й укорінюється в особистому й професійному житті кожної людини. Загальновідомо, що сучасна людина здебільшого віддає перевагу інноваційним технологіям, аніж книзі. З цього приводу Умберто Еко зазначає, що в конкуренції ери «Інтернету» і книги залишиться «одне з двох: або книжка залишиться носієм для читання, або існуватиме щось схоже на те, чим книжка і не припиняла бути, ще навіть до винайдення друку. Зміни книжки як об'єкта не змінювали ні її функції, ні синтаксису вже понад п'ятсот років. Книжка – це як ложка, молоток, колесо чи ножиці. Один раз винайшли – і покращити вже неможливо» [5, с. 15]. З огляду на це можемо стверджувати, що головне завдання, яке має виконувати книга-підручник, незмінне в її сутності, а зміни, які відбуваються, зумовлені

потребою реалізації функцій книги відповідно до сучасного розвитку суспільства.

Оскільки шкільний підручник є одним з основних засобів навчання, до його конструювання висувається чимало вимог і навіть виокремилася окрема галузь наукового дослідження – підручникотворення, що вивчає психолого-педагогічні, дидактико-методичні й ергономічні аспекти навчальної книги, тобто розвивається на стику педагогіки та книгознавства [1, с. 1].

Розглянемо поняття підручникотворення і дидактичний матеріал у науковій літературі.

Підручникотворення – це процес розробки, добору та поєднання основного навчального тексту з ілюстраціями та вправами, завданнями для якісного вивчення нового матеріалу та оволодіння ним. Підручникотворення є невід’ємною частиною підручникомознавства. Я. Кодлюк описує теорію та практику підручникотворення як галузь наукового дослідження, що розвивається на стику дидактики й книгознавства і займається проблемами не лише змістового забезпечення цього виду навчальної літератури, а й вивчає закономірності конструювання підручника як власне книги (дизайн, поліграфічне оформлення, ілюстрації тощо) [2, с. 6].

Дидактичний матеріал – вид наочних навчальних посібників, який містить вихідні дані, використовуючи які учні проробляють конструктивну роботу, потрібну для виконання поставленої перед ними навчальної або ігрової задачі [4, с. 74].

Проаналізуємо критерії до побудови підручника за внеском Я. А. Коменського і сучасними критеріями (Інститут модернізації змісту освіти).

Яна Амоса Коменського поправу називають основоположником теорії підручникотворення, оскільки саме він уперше сформулював важливі показники створення шкільного підручника, які є дієвим для творення підручників відповідно до вимог реформування Нової української школи.

Я. А. Коменський зазначає, що навчальна книга повинна відповідати таким критеріям (узагальнений список критеріїв зроблено Я. Кодлюк):

- невелика за обсягом, стисла і змістовна;
- написана зрозуміло і доступно (учням пропонують таке пояснення, яке вони могли б зрозуміти самі, навіть без учителя);
- містити весь необхідний матеріал;
- добре ілюстрована;
- чітко структурована і прозора;
- виклад матеріалу ґрунтовно продуманий, написаний математичним методом (тобто доказово) у формі діалогу [3, с. 36].

Багато спільного із виведеними вимогами Я. А. Коменського має поданий МОН України обов'язковий перелік вимог, яким повинен відповідати дидактичний матеріал у сучасних підручниках:

- системність, логічність та послідовність викладу навчальної інформації (критерій 3);
- оптимальність обсягу змісту підручника для досягнення здобувачами освіти очікуваних результатів (критерій 4);
- наявність зрозумілого апарату орієнтування підручником (критерій 5);
- науковість змісту, використання загальноприйнятої наукової термінології (критерій 6);
- відповідність розкриття основних наукових положень віковим особливостям учнів (критерій 7);
- доступність і зрозумілість текстів підручника, відповідність їх нормам літературної мови (критерій 16);
- відповідність змістового наповнення підручника віковим особливостям учнів (критерій 19);
- доречність, сучасність та логічне розміщення ілюстративного матеріалу як самостійного або додаткового джерела інформації (критерій 21).

Отже, добір ілюстративного матеріалу вагомо відображається в навчальних підручниках як у минулому, так і сучасному підручникотворенні.

Виокремимо головні вимоги до ілюстративного дидактичного матеріалу:

- реалістичність;
- пізнавальність, тобто мати навчальний матеріал;
- виховна цінність;
- помірна яскравість.

Протягом 2020–2021 н.р. ми провели опитування серед учителів початкових класів з метою з'ясування критеріїв оцінювання вчителями початкових класів дібраного ілюстративного дидактичного матеріалу під час вибору підручника української мови та читання. В опитуванні взяли участь 42 учителя 1 класу, професійний досвід яких становить від 1 до 37 років. Учасникам опитування ми запропонували відповісти на деякі запитання. Запитання опитувальника сформовано за такими напрямками:

1. З'ясування рівня ознайомленості і використання з підручником.
2. Якість і критерії аналізу ілюстративного матеріалу.
3. Наявність/відсутність у підручнику qr-кодів (інші способи відтворення дидактичного матеріалу – клікабельні покликання, зображення, іконки тощо).
4. Наявність/відсутність застарілого дискурсу.

5. Унесення пропозицій щодо покращення добору дидактичного матеріалу.

Розглянемо результати відповідей учителів початкових класів.

1. Респонденти працюють за підручником автора (авторів) української мови та читання для 1 класу у такій кількості: М. Вашуленка, О. Вашуленко – 49,9 %; І. Большокової, М. Пристінської – 21,4; Г. Іваниці – 14,2; М. Захарійчук – 7,1; К. Пономарьової – 7,1 %. Уперше використовують підручник цього автора (авторів) 71,2 % (М. Вашуленко і О. Вашуленко; І. Большакова і М. Пристінська; М. Захарійчук; Г. Іваниця; К. Пономарьова); три роки використовують 7,2 % опитаних (М. Вашуленко і О. Вашуленко), десять років використовують 14,4 %. (М. Вашуленко і О. Вашуленко). 7,2 % респондентів не відповіли на запитання.

Підручники української мови та читання для 1 класу з українською мовою навчання наявні в електронному доступі, що дає вчителю більше можливостей до їхнього застосування. Крім того, доступ до електронних версій підручників дає змогу ознайомитися зі змістом інших підручників. Опитавши респондентів, ми отримали такі результати: 78,6 % учителів знають, що є електронна версія; 21,4 % – не цікавилися наявністю електронної версії.

У час, коли вчитель обирає підручник для організації освітнього процесу, нам важливо було з'ясувати, чи респонденти ознайомлені з підручником з навчання української мови та читання в початкових класах іншого автора (авторів). Результати отримали такі: 64,3 % учителів не ознайомлені з підручниками інших авторів; 28,6 % ознайомлені ще з одним підручником; 7,1 % ознайомлені з іншими двома підручниками.

2. Учителям було запропоновано оцінити якість ілюстративного матеріалу: 28,6 % задоволені якістю ілюстративного матеріалу; 35,7 – радше задоволені; 28,6 – радше не задоволені; 7,1 – не задоволені якістю ілюстративного матеріалу. Якість дібраного дидактичного матеріалу в підручниках учителі оцінили так: 28,6 % – на високому рівні; 50 – на достатньому; 21,4 – на задовільному. Для з'ясування об'єктивності оцінювання ілюстративного і дидактичного матеріалу вчителями в опитувальнику було запитання: *Укажіть критерії, на які Ви опираєтесь, оцінюючи якість ілюстративного матеріалу.* Серед відповідей отримали такі: яскравість, насиченість, чіткість, контрастність, достовірність, відповідність ілюстрації тексту, реалістичність, розмір. 42,8 % респондентів не відповіли на запитання опитувальника, серед яких досвід роботи три роки лише в трьох учителів, інших – 15–35 років. Зважаючи на значний досвід роботи, учителі не змогли виокремити критерії, за якими варто оцінювати ілюстративний матеріал.

3. Чи присутні у підручнику qr-коди (інші способи відтворення дидактичного матеріалу – клікабельні покликання, зображення, іконки тощо)? 57,1 % відповіли так; 42,9 – ні. Важливо зауважити, що респонденти відповіли «так» і «ні» на одні й ті самі підручники (qr-коди насправді є). Це наштовхує на думку, що заперечну відповідь дали ті, хто не використовує всіх дидактичних засобів підручника, зокрема qr-кодів, або не знають, що це і як їх використовувати. Підтвердженням цього є відповіді на запитання *Чи передбачено додатковий дидактичний матеріал до підручника (аудіозаписи, картини, онлайн-вправи, фільми, роздаткові матеріали тощо)?* 28,5 % відповіли, заперечивши свої попередні відповіді на запитання про наявність/відсутність таких матеріалів.

Чи достатня забезпеченість медіаматеріалами до підручника в умовах дистанційного навчання? – 14 % учителів не задоволені забезпеченістю медіаматеріалами; 28,5 % оцінюють ілюстративні дидактичні матеріали як такі, що дібрані швидше для загального розвитку, а не як можливість застосування до основних аспектів теми; 57 % цілком задоволені медіаматеріалами і можливістю їхнього застосування в умовах дистанційного навчання. Зауважимо, що підручники створено 2018 року, коли вимушене дистанційне навчання ще не було передбачено. Відповіді на це запитання підтверджують, що 24 вчителі з 42 відповіли, заперечивши свої попередні відповіді на запитання про наявність/відсутність таких матеріалів.

4. Усі респонденти підтвердили, що в підручниках української мови та читання не виявлено застарілого візуального дискурсу. Також учителі засвідчили, що у них і в учнів/учениць не виникали труднощі з використанням/застосуванням дидактичного матеріалу в процесі навчання.

5. Серед запропонованих учителями рекомендацій, які могли б підвищити ефективність добору ілюстративного дидактичного матеріалу до підручника, були такі: наявність відеоказок, більша зорієнтованість на дітей 6–7 років, складові таблиці для навчання читанню. Також учителі зазначили про потребу в переліку додаткової літератури та методичних рекомендацій від автора.

Висновки. Можливість вибору підручника для навчання української мови та читання, як і інших підручників, дає вчителю більше можливостей для організації освітньої діяльності. За результатом проведеного опитування вчителів бачимо потребу в системі підготовки майбутніх учителів увести тему або окремий підрозділ навчальних дисциплін, де формуватимуться засадничі знання, уміння і навички, необхідні педагогу як під час вибору підручника відповідної освітньої галузі, так і окремого дидактичного матеріалу. А також актуальною є потреба проведення спеціальних заходів (семінарів, тренінгів, вебінарів тощо) серед учителів щодо формування

якісної навички аналізу дидактичного наповнення підручників у вчителів задля об'єктивного оцінювання і вибору їх.

1. Жосан О. Е. Система експертизи шкільної навчальної літератури як компонент сучасного підручничознавства // Вісник післядипломної освіти (УМО НАПН України). 2011. Вип. 16. С. 73–78.

2. Кодлюк Я. Підручник для початкової школи: теорія і практика / Я. Кодлюк. Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. 288 с.

3. Кодлюк Я. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: Підручник для магістрантів та студентів педагогічних факультетів. Київ : Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. 368 с.

4. Методика викладання української мов. Курс лекцій. Частина III / укладачі М. М. Проць, А. С. Зимульдінова. Дрогобич : Коло, 2010. 278 с.

5. Еко У., Кар'єр Ж.-К. Не сподівайтеся позбутися книжок / пер. з франц. Ірини Славінської. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 256 с.

Стаття: надійшла до редколегії 21.03.2022

доопрацьована 26.04.2022

прийнята до друку 07.04.2022

APPLIED ASPECT OF THE CRITERIA FOR SELECTING ILLUSTRATIVE DIDACTIC MATERIALS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE AND READING TEXTBOOKS

Nadiia Rostykus¹, Diana Kulchytska²

*Ivan Franko National University of Lviv,
Tuhan-Baranovskoho Str., 7, Lviv, Ukraine, UA-79005*

¹nadiya.rostykus@lnu.edu.ua;

²dianakulch@gmail.com

The article considers the issue of textbook development in accordance with the reform the New Ukrainian School. It presents the essence of the concepts “textbook development” and “the didactic material” based on the scientific literature. The authors argue that the main task of a school textbook remains unchanged, though the changes occur due to the new functions of a book in modern society development. They compare general criteria for textbooks design in the works of Jan Amos Komensky and the criteria developed in alignment with The New Ukrainian School reform. The teachers today are given the opportunity to choose the textbook, which will help them to best implement the

content of primary education. Thus, each teacher in schools with the instruction in the Ukrainian language has a wide range of the Ukrainian language and reading textbooks to choose from (10 textbooks (2018) recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine).

The authors of the article focus on the practical aspects of the primary school teachers' evaluation of the materials selected in the textbooks. In-depth analysis allowed specifying the criteria that teachers should pay attention to in choosing the Ukrainian language and reading textbook for the 1st grade based on the practical aspect of the selected didactic materials. The results of the primary school teachers' survey on the issue of the didactic material selection are presented. The survey revealed that there is a need for special events (seminars, workshops, webinars etc.) aimed at the development of teachers' quality skills to analyze the didactic content of the textbooks for their objective evaluation and selection.

Keywords: textbook, textbook design, didactic material, illustrative material, selection criteria.